

Ο ΓΙΑΝΝΗΣ ΜΗΛΙΑΔΗΣ ΚΑΙ Η ΣΥΝΤΗΡΗΣΗ, ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΚΑΙ ΑΝΑΔΕΙΞΗ ΤΩΝ ΜΝΗΜΕΙΩΝ ΤΗΣ ΑΚΡΟΠΟΛΗΣ

Φανή Μαλλούκου-Τυφάνο

Καθηγήτρια Πολυτεχνείου Κρήτης, Αντιπρόεδρος της ΕΦΑ

Το όνομα και η προσωπικότητα του Γιάννη Μηλιάδη είναι άρρηκτα συνδεδεμένα με την επαναλειτουργία και επανέκθεση του Παλαιού Μουσείου Ακροπόλεως τις δύο πρώτες δεκαετίες μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Παραβλέπεται έτσι το γεγονός ότι ο Μηλιάδης, όντας διευθυντής της Ακρόπολης επί 19 χρόνια, από το 1941 έως το 1960, έπρεπε καθημερινά να αντιμετωπίζει την ολοένα επιδεινούμενη κατάσταση διατήρησης των μνημείων της, να αναζητά τρόπους αντιμετώπισης της φθοράς τους, να απασχοληθεί με το γενικότερο ζήτημα της ανάδειξης των μνημείων, ακόμη και με το θέμα της επιστροφής των Παρθενονείων μαρμάρων της συλλογής Έλγιν. Τις αντιλήψεις του γι' αυτά τα ζητήματα ανιχνεύουμε κυρίως στα υπηρεσιακά έγγραφα, τα οποία, ως διευθυντής της Ακρόπολης, υπέβαλλε στις Διευθύνσεις Αρχαιοτήτων και Αναστηλώσεως του Υπουργείου Παιδείας ή εξέφραζε στο Αρχαιολογικό Συμβούλιο. Καθώς τα ζητήματα αυτά παραμένουν πάντα επίκαιρα, πιστεύουμε, ότι παρουσιάζουν ενδιαφέρον τα σχετικά αποσπάσματα των γραπτών του.^(*)

Η βόρεια κιονοστοιχία του Παρθενόνος από ΝΑ. Φωτ. Α. Χαρισιάδη, δεκαετία 1950. Στο πίσω μέρος φέρει ιδιόχειρη σημείωση του Γ.Μ.: «Η βόρεια κιονοστοιχία του Παρθενώνα που αναστηλώθηκε προπολεμικά από τον Μπαλάνο. Πρέπει ολόκληρη να καταδαφιστεί και να ξαναγίνει, αφού αντικατασταθούν οι σιδερένιοι σύνδεσμοι». Αρχείο ΕΣΜΑ

Σχετικά με τη φθορά και τα προβλήματα

των μνημείων και τους τρόπους αντιμετώπισής τους

Η πρώτη επίσημη, γραπτή επισήμανση της φθοράς των μνημείων της Ακρόπολης προέρχεται από τον Γ. Μηλιάδη. Πρόκειται για χειρόγραφο αναφορά προς τη Δ/ση Αρχ/των της 21ης Ιουλίου 1943, η παλαιότερη που σώζεται. Έχουν όμως προηγηθεί και άλλες από το 1941, όπως γράφει: «Από διετίας δι' επανειλημμένων αναφορών είχομεν καταστήσει γνωστές τās παρατηρηθείσας εκάστοτε πολλαπλās φθοράς τών μνημείων τής Ακροπόλεως καί ιδίως τού Παρθενώνος, διά τόν όποιον δέν λέγομεν καμμίαν ύπερβολήν τονίζοντες ότι καθημερινώς καταρ-

ρεί. Συγκεντρώντες τās παρατηρήσεις ήμών διαπιστούμεν ότι αί φθοραί τών μνημείων καί ιδίως τού Παρθενώνος όφείλονται κατά πρώτιστον μέν λόγον εις τόν έγκληματικόν τρόπον συνδέσεως τών μαρμάρων δι' άκαλύπτων σιδηρών συνδέσμων, όστις άποδεικνύει κομπογιαννιτισμόν έντελώς άνάξιον τής περιωπής τού μνημείου [αναφέρεται στις σιδερένιες ενισχύσεις των παλαιότερων αναστηλώσεων των μνημείων από τον Ν. Μπαλάνο]. Κατά δεύτερον λόγον αί φθοραί όφείλονται εις τήν άτμοσφαιρικήν επίδρασιν καί τούς άναπτυσόμενους λειχήνας [αναφέρεται στην επιφανειακή φθορά των μαρμάρων των μνημείων από ατμοσφαιρικούς και βιολογικούς παράγοντες]. Κατά τρίτον δέ λόγον προ-

έρχονται έξ άνθρωπινής χειρός, ιδίως κατά τά τελευταία δύο έτη» [αναφέρεται στη φθορά που επέφεραν στα μνημεία τα στρατεύματα κατοχής]. Στην αναφορά γίνεται εν συνεχεία λόγος για τα πολύ περιορισμένα μέσα που διέθετε η Εφορεία Ακροπόλεως τότε για την αποκατάσταση των ζημιών και καταλήγει: «...Πονούμεν καί εύθυνόμεθα διά τά μνημεία τής Ακροπόλεως. Διά τούτο δέ όφείλομεν δι' άλλην μίαν φοράν άκόμη νά διατρανώσωμεν τήν πε-

ποιθησίν μας, ότι έφ' όσον δέν συγκροτείται ειδικόν πολυπρόσωπον και μόνιμον συνεργείον διαρκούς εργασίας επί τών μνημείων τής Ακροπόλεως, διευθυνόμενον υπό όλιγομελούς έπιτροπής τή συμμετοχή τού Διευθυντού τής Ακροπόλεως ούτε ή κατάσταση πρόκειται νά βελτιωθή ποτέ, ούτε ή Ύπηρεσία μας δύναται νά ισχυρίζεται ότι είναι εις τό ύψος τής άποστολής της...».

Σε εμπιστευτικό του έγγραφο προς τη Δ/ση Αρχαιοτήτων της 12ης Δεκεμβρίου 1959 δίνει πληροφορίες για την κατάσταση των μνημείων Ακροπόλεως, λόγω του θορύβου που έχει εγερθεί στον διεθνή τύπο περί προϊού-

Ο ΓΙΑΝΝΗΣ ΜΗΛΙΑΔΗΣ ΚΑΙ Η ΣΥΝΤΗΡΗΣΗ, ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΚΑΙ ΑΝΑΔΕΙΞΗ ΤΩΝ ΜΝΗΜΕΙΩΝ ΤΗΣ ΑΚΡΟΠΟΛΗΣ

σης φθοράς τους καθώς και της λεγόμενης ασθένειας του μαρμάρου. Γράφει ο Μηλιάδης: «Ιον. Δέν γνωρίζομεν καμμίαν ειδικήν ασθένειαν τού μαρμάρου, υπό τήν έννοιαν ότι ή φθορά έπέρχεται έξ έσωτερικής άλλοιώσεως τής ύλης και προχωρεί έκ τού έσωτερικού πρός τήν επιφάνειαν. Τό μόνον σύμπτωμα τό όποιον θά ήδύνατο νά χαρακτηρισθί ώς έσωτερική ασθένεια τού μαρμάρου είναι ή πατίνα (=σκουριά) [εννοεί τα οξειδία του σιδήρου του πεντελικού μαρμάρου που βγαίνουν στην επιφάνεια προσδίδοντας το χρυσοκόκκινο χρώμα στα μνημεία]. Αλλά τό σύμπτωμα τούτο είναι επιθυμητόν καί δέν σκεπτόμεθα ν' αντιδράσωμεν» [εδώ φαίνεται ότι ο Μηλιάδης είναι γνώστης της κυρίαρχης εκείνη την εποχή διαμάχης στο διεθνές στερέωμα, γνωστής ως cleaning controversy, σχετικά με τα όρια των επεμβάσεων καθαρισμού στις διαβρωμένες επιφάνειες των μνημείων, η οποία είχε ξεσπάσει μετά την κριτική που είχε ασκήσει το Istituto Centrale del Restauro της Ρώμης με τον Cesare Brandi στις μεθόδους πλήρους απομάκρυνσης της πάτινας, που εφάρμοζε η National Gallery στο Λονδίνο, βλ. σχετικά Brandi 1977, Brandi 1977a, και Vlad Borrelli

2012]. Και συνεχίζει ο Μηλιάδης: «3^{ov}... άπολεπίσεις τών Μνημείων γίνονται και έγινοντο πάντοτε... Έπί τών ήμερών μου περισυλλέγονται συστηματικώς τά άπολεπιζόμενα τεμάχια καί ύπολογίζω ότι κατά τήν τελευταίαν δεκαπενταετίαν ή συγκομιδή έγέμισε περί τά δέκα κοφίνια...». Στο ίδιο έγγραφο ο Μηλιάδης πολύ σωστά παρατηρεί ότι «...κατάλληλον ύγρόν έπιχρίσεως τών εφθαρμένων επιφανειών τών μαρμάρων δέν προσεκο-

μίσθη έξω σήμεραν, τό όποιον νά μή αλλοιώνη τό χρώμα καί τήν πατίνα καί νά μή δημιουργεί ύαλωδες έπίστρωμα επί τών μνημείων» [είναι οι προδιαγραφές που και σήμερα απαιτούνται για τα προστατευτικά επικαλυπτικά υλικά των λίθων].

Σε εμπιστευτικό του έγγραφο της 28ης Ιουνίου 1961 προς το Υπουργείο στηλιτεύει την παραμέληση της τακτικής, περιοδικής, συντήρησης στα μνημεία «...Η σημερινή

κατάστασις τών μνημείων Ακροπόλεως είναι πολύ χειρότερα άπ' όσον τήν παρουσιάζω εις τό προηγούμενον έγγραφόν μου... Είναι άληθές ότι έγινοντο αρκετά αναστηλωτικά έργασία περισσότερον ή λιγώτερον έπιτυχείς... Ειργάσθημεν μάλλον διά τήν επίτευξιν έντυπωσιακών άποτελεσμάτων, όχι άναξίων λόγου βεβαίως, αλλά έχομεν παραμελήσει επί μακρόν τās συντηρητικές έργασίας, αί όποια σώζουν χωρίς νά έντυπωσιάζουν. Εις τās αναστηλώσεις μας παρατηρείται κάποια έγώιστική προβολή τών αναστηλωτών – καί ή τάσις αύτη άρχίζει από τήν εποχήν τού μακαρίτου Μπαλάνου– ενώ αί έργασία συντηρήσεως δέν προσκομίζον δόξαν...»

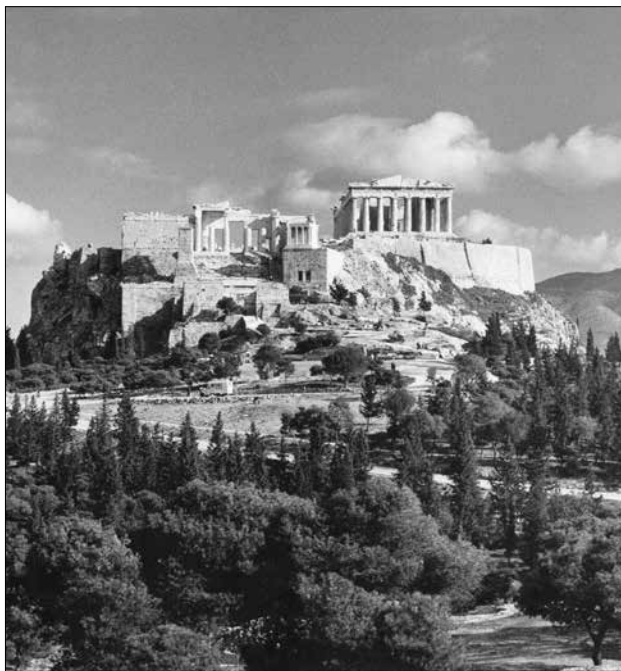

Η ΝΑ γωνία του Παρθενόνος, Φωτ. Β. και Ν. Τομπάζη, δεκαετία 1950. Στο πίσω μέρος φέρει ιδιόχειρη σημείωση του Γ.Μ.: «Η Ν.Α. γωνία τού Παρθενώνα. Οι άρχαίες μετόπες πού έχουν άπομείνει στην άρχική τους θέση είναι αρκετά βασανισμένες από τό χρόνο καί τούς βανδαλισμούς τών ανθρώπων. Τίς άποτελειώνουν τά καυσαέρια. Στη γωνία τού άετόματος τό ξαπλωτό άγαλμα είναι γύμνωτο έκμαγειό». Αρχείο ΕΣΜΑ

Για την αντιμετώπιση της κατάστασης προτείνει, στις 8 Ιουλίου 1959, τη σύσταση μιας ειδικής, αυτοχρηματοδοτούμενης, υπηρεσίας: «...Η ύπηρεσία δέν πρέπει νά πλανάται. Όλαι αί άρχαιότητες, ιδίως όμως ή Ακρόπολις ύφίστανται συνεχείς φθοράς. Δέν προλαμβάνονται όλοι, διότι δέν ύπάρχει όργανωμένη συνεχής τεχνική έπαγρύπνησις. Κάθε άλλο πού άρνούμαι

ὅτι γίνονται ἄρκετά διά τὰ Μνημεῖα. Ἐν τούτοις μίαν δυσκολωτάτην καί μεστήν εὐθύνων κατάστασιν δύναται ν' ἀντιμετώπιση μόνον μία εἰδική ὑπηρεσία προστασίας τῆς Ἀκροπόλεως ἢ ὅποια νά ἐπεμβαίνει ἀμέσως... Αἱ εἰσπράξεις τῆς Ἀκροπόλεως εἶνε ἤδη ἄρκεται νά περισώσουν τὰ Μνημεῖα καί τόν Βράχον καί νά τόν ἐξωραίσουν, ἐάν διετίθεντο μόνον πρὸς τόν σκοπὸν αὐτόν. Ἀλλά τὴν πρότασιν ταύτην, γενομένην, οὐδέποτε τὴν ἐμελετήσαμεν σοβαρῶς».

Τέλος, τον Μάιο του 1966, ὅταν τα πράγματα ἔχουν φθάσει σε δεινὴ κατάσταση, ὁ Γιάννης Μηλιάδης προτείνει, ἀπὸ κοινού με τον Ιωάννη Τραυλό, τὴ σύσταση εἰδικῆς Επιτροπῆς που θα ἀναλάμβανε τὴν εὐθύνων απαιτούμενων ἐπεμβάσεων. Τονίζουν σχετικὰ: «Ἴον. Δέν εἶνε κατανοητὴ οὔτε χρήσιμος μία Ἐπιτροπὴ θεωρητικῆς μελέτης. Ἡ Ἐπιτροπὴ θά εἶνε ἀποδοτικὴ μόνον ὡς ὄργανον μελέτης καί δράσεως συγχρόνως. Θά συντονίζει τὴν δραστηριότητα ἀνεγνωρισμένων εἰδικῶν ἐπιστημόνων καί ἐπιστημονικῶν

Γενικὴ ἀποψη τῆς Ἀκρόπολης ἀπὸ Δ. Φωτ. Ν. Κοντός, δεκαετία 1950.
Ἀρχεῖο ΕΣΜΑ

Ἰδρυμάτων, θά συγκεντρώνει τίς ἐργασίες, θά εἰσηγείται στό Α.Σ. [Ἀρχαιολογικὸ Συμβούλιο] καί μετὰ τὴ σχετικὴ ἔγκριση θά ἐποπτεύει τὴν ἐκτέλεση τῶν ἔργων... Μὲ μίαν λέξιν, ἡ Ἐπιτροπὴ θά λειτουργῇ ὡς μοχλός, ὁ ὅποιος θά κινή τὰ ζητήματα καί τὸ ἐνδιαφέρον γύρω ἀπὸ τὸ μέγα θέμα τῆς διασώσεως τῶν μνημείων Ἀκροπόλεως, ἀλλὰ συγχρόνως θά πραγματοποιῇ σωστικὰ ἔργα. Θά συγκεντρώσῃ ἀπάσας τὰς προϋπαρχούσας παλαιὰς μελέτας, Ἑλλήνων καί ξένων, αἱ ὅποια εἰς τούς πλείστους εἶνε ἄγνωστοι, μέγα πλῆθος φωτογραφιῶν καί σχεδίων καί θά καταρτίσῃ ἐπιστημονικὸν ἀρχεῖον, χρήσιμον καί διά τὰς ἀκολουθούσας γενεάς... 2ον. Ἡ ἐπιτροπὴ πρέ-

πει νά εἶναι τριμελὴς καί νά ἐργασθῇ ὑπευθύνως. Πολυμελεστέρα ἐπιτροπὴ... θα ἐπιφέρῃ διάσπασιν τῆς συλλογικῆς ἐργασίας καί συνεπῶς καί τῆς εὐθύνης. Αὐτὴ εἶνε ἢ μοῖρα ὅλων τῶν πολυμελῶν ἐπιτροπῶν... 3ον. Ἡ ἐπιτροπὴ... θά λογοδοτῇ ἀπευθείας εἰς τὸ Α.Σ. Ἡ τυχόν ἀναγνώρισις μεσαζόντων εἶνε ἀπαράδεκτος διότι θά ὑποθάλη παρελκύσεις». Οἱ ἀπόψεις αὐτῆς του Μηλιάδη βρίσκουν ἀπήχηση ἐννέα χρόνια ἀργότερα, το 1975, ὅταν συστήνεται στο Ὑπουργεῖο Πολιτισμοῦ ἡ Ομάδα Ἐργασίας Συντηρήσεως Μνημείων Ἀκροπόλεως (που

θα μετεξελιχθῆ ἐπὶ τῆς Ἐπιτροπῆς Συντηρήσεως Μνημείων Ἀκροπόλεως, τὴ γνωστὴ ΕΣΜΑ), με γνωμοδοτικὰ καί ἐκτελεστικὰ ταυτόχρονα ἀρμοδιότητες. Ὁ Γιάννης Μηλιάδης, ὡς πρῶτος πρόεδρος τῆς, θα ἔχει καθοριστικὸν ρόλον ἐν τῇ ὁργάνωσιν τῶν ἀναστηλωτικῶν ἔργων καί ἐν τῇ ἐγκαθίδρυσιν ποιοτικῶν διαδικασιῶν ἐκτέλεσῆς τῶν (βλ. σχετικὰ, ομιλία του Χ. Μπούρα, τοῦ Οκτωβρίου 1988, με τίτλον «Ὁ Μηλιάδης καί ἡ συντήρησις τῶν μνημείων Ἀκροπόλεως» στο Ἀρχεῖον τῆς ΕΣΜΑ).

Σχετικὰ με τὴν γενικότερη προστασία καί ἀνάδειξη τῶν μνημείων τῆς Ἀκρόπολης

Οἱ σκέψεις του Γιάννη Μηλιάδη γιὰ μεγαλύτερης κλίμακας ἐπεμβάσεις προστασίας καί ἀνάδειξης τῶν μνημείων τῆς Ἀκρόπολης διαπνέονται ἀπὸ ἀκραϊφῶς κλασικιστικὸν, πουριστικὸν, πνεῦμα. Ὁ Μηλιάδης ἀνήκε ἐν τῇ γενεῇ τῶν ἀρχαιολόγων που ἦσαν κατ' οὐσίαν ἱστορικοὶ τῆς τέχνης. Γι' αὐτόν κύρια ἀξία τῶν μνημείων τῆς κλασικῆς ἀρχαιότητος ἦταν ἡ καλλιτεχνικὴ καί κάθε πρόταση προστασίας καί ἀνάδειξής τῶν συνεπαγόταν τὴν ἀνάκτηση μίας μορφῆς κατὰ τὸ δυνατόν πλησιέστερης πρὸς τὴν υποτιθέμενη ἀρχική.

Ενδεικτικὰ σχετικὰ εἶναι ἡ προτάσις του γιὰ τὴν διδακτικὴ ἀποκατάστασις τῆς Πινακοθήκης τῶν Προπυλαίων καί τὴν ἀνάδειξη τῆς πρόσβασις ἐν τῇ Ἀκρόπολι: Στὰ τέλη τοῦ 1954 ἐκκενώνεται ἡ Πινακοθήκη τῶν Προπυλαίων ἀπὸ τὰ ἐργαλεῖα καί τὸν ἐξοπλισμὸν, που φύλαττε ἐκεῖ ἡ Ὑπηρεσία Ἀναστήλωσις [ἡ ὅποια ἐκεῖνα τὰ χρόνια ολοκλήρωνε τὴν ἀποκατάστασις τῆς ΝΔ πτέρυγας τῶν Προπυλαίων]. Ἀμέσως ὁ Μηλιάδης σε ἐγγράφον που ἀποστέλλει πρὸς τὴν Δ/νσιν Ἀρχαιοτήτων στὶς 9.12.1954 ἐκφράζει τίς ἀπόψεις του γιὰ τὴν διδακτικὴ ἀνάδειξη αὐτοῦ τοῦ τμήματος τοῦ μνημείου: «...Νομίζω ὅτι τὸ τμῆμα τοῦτο τῶν Προπυλαίων (Πινακοθήκη), τὸ ὅποῖον ἕως σήμερον εἶνε νεκρὸν καί δέν προκαλεῖ οὐδὲν ἐνδιαφέρον τοῦ κοινού, προσφέρεται ἀφ' ἑαυτοῦ πρὸς ἐκμετάλλευσιν ... Ἄρκει νά τὸ ἀξιοποιήσωμεν κατὰ τὸν προσήκοντα τρόπον. Πρὸς τοῦτο προτείνω τὴν στέγασιν αὐτοῦ (πράγμα τὸ ὅποῖον δέν εἶνε οὔτε δύσκολον, οὔτε ἰδιαίτερος δαπανηρὸν) καί τὴν χρησιμοποίησίν του διὰ σκοποῦς παραπλησίους—ἀς εἴπωμεν— τοῦ παλαιοῦ τοῦ προορισμοῦ. Ἐν πρώτοις θά

εἶνε ἓνα σπάνιον δεῖγμα ἐστεγασμένου ἀρχαίου χώρου (ὅλα τὰ ἀρχαῖα ἐρείπια πλὴν τοῦ Θησείου εἶνε ἀστεγα), καί τὸ αἶσθημα τὸ ὅποῖον αἰσθανόμεθα ἐντὸς αὐτοῦ θα εἶνε κάτι τὸ νέον. Ἐξ ἄλλου εἶς ὑπόστεγος χώρος ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως θ' ἀποτελεῖ πάντοτε ἓνα εὐχάριστον καί χρήσιμον καταφύγιον διὰ τοὺς ἐπισκεπτάς, οἵτινες συχνὰ καταλαμβάνονται ἐν ὑπαίθρῳ ὑπὸ ἀπρόοπτον βροχῆς [αὐτὸ ἦταν ἐφικτό, γιὰ τὸ τότε δέν ὑπῆρχαν ἐν τῇ Ἀκρόπολι τα σημερινὰ μιλιοῦνια τῶν ἐπισκεπτῶν]. Πρὸ πάντων ὅμως θά χρησιμοποιοῦμεν τὸν χώρον διὰ νά συγκεντρώσωμεν ἐντὸς αὐτοῦ ποικίλα στοιχεῖα, τὰ ὅποια θά δύναται ἐποπτικῶς ν' ἀναπαραστήσῃ τὴν ἀρχαίαν,

ἀκόμη καί τὴν μεσαιωνικὴν μορφήν τοῦ τόπου, καί νά διδάξουν τὸν ἐπισκέπτην κατὰ τὸν πλέον εὐχάριστον καί εὐκόλον τρόπον... Οὕτω τὸ διαμέρισμα τοῦτο θ' ἀποβῆ μίαν πραγματικὴ Πινακοθήκη ἢ, ὅπως θά ἐλέγομεν σήμερον, μίαν ἀξιόλογον καί διδακτικὴν διαρκῆς ἐκθεσίς. Πρέπει νά ὁμολογήσωμεν ὅτι ὁ συνήθης ἐπισκέπτης ἀποκομίζει σήμερον φεύγων ἀπὸ τὴν Ἀκρόπολιν μίαν πολὺ ἀποσπασματικὴν ἐντύπωσιν ἐκ τῶν Μνημείων, μὴ δύναμενος νά σχηματίσῃ μίαν συνθετικὴν εἰκόνα τοῦ τόπου...» Καί συνεχίζει: «...Ἡ πρότασις μου αὕτη, συν-

Τὸ νότιον πτερόν τοῦ Παρθενῶνα ἀπὸ Α. Φωτ. Δ. Χαρισιάδη, δεκαετία 1950.
Ἀρχεῖο ΕΣΜΑ

δυναζόμενη μετὰ τὴν παλαιάν μου πρότασιν τῆς ἀνακατασκευῆς τῆς ἀναβάσεως τῶν κλασσικῶν χρόνων, ἦτις εὐτυχῶς καθήμεραν συναντᾷ τὴν εὐμένειαν περισσοτέρων ἀρμοδίων προσώπων, ὅχι μόνον θά διευκολύνῃ τὴν ἄνοδον περισσοτέρων προσώπων, ὅχι μόνον θά μᾶς ἀπαλλάξῃ ὀριστικῶς τοῦ μωροῦ αἰτήματος τῆς τοποθετήσεως ἀνεγκυστεῖρος, ἀλλὰ ἐπὶ πλέον θά προσδώσῃ ἓνα νέον ἐνδιαφέρον εἰς τὸ πρῶτον ἐπίπεδον τοῦ Βράχου, τὸ ἔξω τοῦ κυρίου τεμένους καί θά ἀποκαταστήσῃ μίαν τάξιν πραγμάτων ἢ ὅποια εὐρίσκειται ἀφα-

ντάστως πλησιέστερον πρὸς τὸ πνεῦμα τοῦ κλασσικοῦ τοπεῖου. Διότι ἀσφαλῶς μίαν κλίμαξ μπαρόκ, ὅπως αὐτὴ τὴν ὅποιαν ἀσθμαίνοντες ἀνερχόμεθα σήμερον, δέν εἶνε ἢ καλυτέρα προετοιμασία διὰ τὸ ἀντίκρουσμα ἐνός κλασσικοῦ Προπύλου». Εξίσου ἐνδεικτικὴ τῶν κλασικιστικῶν πουριστικῶν τῶν τάσεων εἶναι καί ἡ στάσις του Μηλιάδη ἐπὶ τῆς «κάθαρσις» τοῦ Παρθενῶνα ἀπὸ το μεταγενέστερον «καρκίνωμα» [ὅπως χαρακτηρίζεται] τοῦ μεσαιωνικοῦ πύργου τοῦ οπισθονάου, που τὴ δεκαετία τοῦ 1950 θεωροῦνταν ὡς «μιναρές» [πρόσφατες ἐρευνες τοῦ Μανώλη Κορρέ βέβαια ἔχουν ἀποδείξει ὅτι αὐτὸς ἀνάγεται ἐν τῇ ἀρχῇ

του 13ου αι., στις απαρχές της Λατινοκρατίας]. Η κατεδάφιση του μεσαιωνικού πύργου είναι αλληλένδετη με την πρόταση ανακατασκευής μιας μαρμάρινης, πανομοιότυπης προς την αρχαία, οροφής στο δυτικό πτερό του Παρθενώνα. Και οι δύο αυτές επεμβάσεις προτείνονται για την προστασία της κατά χώραν σωζόμενης δυτικής ζωφόρου. Τα ζητήματα αυτά θα απασχολήσουν επανειλημμένα τις αρμόδιες αρχές κατά τις δύο πρώτες μεταπολεμικές δεκαετίες.

Η κατεδάφιση του «μιναρέ» συζητείται σε συνεδρίαση του Α.Σ. την 8η Δεκεμβρίου 1953. Υπέρ της τάσσονται οι Αναστάσιος Ορλάνδος, Χρήστος Καρούζος και ο Γιάννης Μηλιάδης, εναντίον ο Σπυρίδων Μαρινάτος και ο Γεώργιος Σωτηρίου, ενώ ο Διονύσιος Ζακυνθινός προτείνει, λόγω της σπουδαιότητας του ζητήματος, να ζητηθεί η άποψη της διεθνούς επιστημονικής κοινότητας, πρόταση που δεν γίνεται αποδεκτή. Κατά τη συζήτηση ο Μηλιάδης τονίζει ότι «Αναμφισβητήτως ζῶμεν σήμεραν εις περίοδον ιστορισμού, πρέπει δέ να κάμωμεν τήν διάκρισιν μεταξύ εξωτερικού ιστορισμού και

Ο Παρθενών από ΒΑ. Carte postale, φωτ. Αννίβας, δεκαετία 1950. Στο πίσω μέρος φέρει ιδιόχειρη σημείωση του Γ.Μ.: «Ο Παρθενώνας. Μπορείτε να τον φανταστήτε κάτω από ένα πελώριο στέγαστρο; Φυσικά τότε δεν θα τον στολίζουν τό γαλάζιο τ' ουρανό και τά σύννεφα». Αρχείο ΕΣΜΑ

έσωτερικού τοιούτου. Ο έσωτερικός ιστορισμός μᾶς επιβάλλει να έμβαθύνωμεν εις τά πράγματα και να αναζητούμεν τήν ουσίαν των και τήν ψυχήν των, εάν θέλωμεν να άντλούμεν διδάγματα από τήν ιστορίαν. Έξεταζόμενος υπό τό πρίσμα του έσωτερικού ιστορισμού ο Παρθενών πρέπει να θεωρηθῆ ως άπαράμιλλον καλλιτέχνημα εις τό όποιον ένσαρκώνεται ή βούλησις ενός μεγάλου καλλιτέχνου και μιᾶς μεγάλης έποχῆς. Η πραγματικότης αὐτή μᾶς επιβάλλει να αποδώσωμεν εις τό μνημείον τόν άρχικόν του χαρακτήρα, τόν μόνον ό όποίος εκφράζει τήν καλλιτεχνικήν βούλησιν τῆς έποχῆς που τό έδημιούργησε...» [Είναι προφανές εδώ η επιρροή του Alois Riegl και γενικότερα της Βιεννέζικης Σχολῆς της Ιστορίας της Τέχνης, γνωστά στον Μηλιάδη από

τις σπουδές του στη Γερμανία]. Ο Μηλιάδης δεν θεωρεί «...βάσιμον τό έπιχείρημα περί τῆς ιστορικῆς σημασίας του μιναρέ. Έφ' όσον οὗτος δέν έχει καμμίαν καλλιτεχνικήν άξίαν, ή διατήρησις του μόνον διά τήν ιστορίαν ούδεμίαν σκοπιμότητα έξυπηρετεί. Διότι ή ιστορία τῆς μορφῆς του όλου μνημείου ύπάρχει εις λεπτομερή σχέδια. Εἶναι δέ γνωσταί όλαι αἱ λεπτομέρειαι τῶν παραμορφώσεων, τάς όποίας υπέστη κατά καιρούς από μεταγενεστέρας προσθήκας. Έφ' όσον δέ τό έπιχείρημα τῆς ιστορικότητος δέν ίσχυσε κατά τό παρελθόν—και όρθῶς δέν ίσχυσε—διά να σώση άλλας προσθήκας... πολύ περισσότερο χαρακτηριστικᾶς τῆς μετατροπῆς του Παρθενώνος εις χριστιανικήν εκκλησίαν, κατά μείζονα λόγον δέν πρέπει να ισχύση σήμεραν διά τήν διατήρησιν του μιναρέ...» Τελικά το Αρχαιολογικό Συμβούλιο αποφασίζει την κατεδάφιση του λεγομένου μιναρέ, απόφαση όμως που μένει ανεκτέλεστη.

Το ζήτημα της στέγασης του δυτικού πτερού του Παρθενώνα με τα μαρμάρινα μέλη, που είχαν στο μεταξυ λαξευτεί από τους μαρμαροτεχνίτες της Υπηρεσίας Αναστηλώσεως, συζητείται οριστικά στο Αρχαιολογικό Συμβούλιο στις 7 Ιουλίου του 1960. Κατά τη συζήτηση ο Μηλιάδης, έχοντας συναίσθηση τῆς ευθύνης του, δειλίασε μπροστά στό ενδεχόμενο μιας μαζικής ανακατασκευής της τεράστιας φατνωματικής οροφής και αντιτάχθηκε στη σχετική πρόταση που υποστήριζε ο Αναστάσιος Ορλάνδος. Βασικό του έπιχείρημα ήταν ότι η έν γένει κατάσταση των επιφανειών έδρασης των νέων μελών, όντας κακή, (μέ ρωγμές και ενσωματωμένους σιδηρούς συνδέσμους) δέν μπορούσε να δεχθεί τόσο μεγάλες καταπονήσεις. «Εἶτε γίνη, εἶτε δέν γίνη ή άνασύστασις τῆς όροφῆς του δυτικού πτερού» έλεγε, «όπωςδῆποτε έχει πολλή έργασία να γίνη επί του άνωτάτου επιπέδου ολοκλήρου του μνημείου και νομι-

ζω ότι ή έργασία αὐτή πρέπει να προηγηθῆ». Τα λοιπά έπιχειρήματα του Μηλιάδη ήταν κυρίως αισθητικά: ότι η ζωφόρος θα συσκοτισθεί, ότι τό νέο λευκό μάρμαρο δύσκολα πατινάρεται κ.λπ. Τελιώνει τον λόγο του με μια αξιομνημόνευτη φράση: «Νομίζω ότι πρέπει να έγκαταλείψωμεν τήν άφελῶς έγωιστικήν πρόθεσιν να συμπληρώσωμεν τόν Παρθενώνα και να περιορισθῶμεν μετριοφρόνως να συντηρήσωμεν τόν ύπάρχοντα. Τοῦτο και άν δέν φέρει δόξαν, εἶναι καθῆκον». Τελικά η ανακατασκευή της μαρμάρινης οροφής του οπισθονάου του Παρθενώνα εγκρίθηκε με μία μόνον αρνητική ψήφο, τη δική του. Αλλά και πάλι αὐτή η απόφαση δεν εκτελέστηκε (βλ. σχετικά Μαλλούχου-Tufano 1994, 19-22).

ζω ότι ή έργασία αὐτή πρέπει να προηγηθῆ». Τα λοιπά έπιχειρήματα του Μηλιάδη ήταν κυρίως αισθητικά: ότι η ζωφόρος θα συσκοτισθεί, ότι τό νέο λευκό μάρμαρο δύσκολα πατινάρεται κ.λπ. Τελιώνει τον λόγο του με μια αξιομνημόνευτη φράση: «Νομίζω ότι πρέπει να έγκαταλείψωμεν τήν άφελῶς έγωιστικήν πρόθεσιν να συμπληρώσωμεν τόν Παρθενώνα και να περιορισθῶμεν μετριοφρόνως να συντηρήσωμεν τόν ύπάρχοντα. Τοῦτο και άν δέν φέρει δόξαν, εἶναι καθῆκον». Τελικά η ανακατασκευή της μαρμάρινης οροφής του οπισθονάου του Παρθενώνα εγκρίθηκε με μία μόνον αρνητική ψήφο, τη δική του. Αλλά και πάλι αὐτή η απόφαση δεν εκτελέστηκε (βλ. σχετικά Μαλλούχου-Tufano 1994, 19-22).

Περί των Μαρμάρων του Παρθενώνα της Συλλογῆς Elgin του Βρετανικού Μουσείου

Τέλος, άξια παράθεσης είναι μια ρηξικέλευθη σκέψη και πρόταση του Γιάννη Μηλιάδη σχετικά με το ζήτημα της επιστροφῆς των λεγόμενων Ελγινείων Μαρμάρων στην κοιτίδα τους. Η πρόταση αὐτή, που, αν εφαρμοζόταν, θα επέλυε με ρεαλισμό το ακανθώδες και ουσιαστικό ζήτημα της διάσπασης του μοναδικού πλαστικού διακόσμου του μνημείου, διατυπώνεται σε εμπιστευτικό έγγραφο της 28ης Ιουνίου 1961, σε μια περίοδο που το ζήτημα είχε και πάλι αναζωπυρωθεί. Γράφει ο Μηλιάδης: «...Δέν πιστεύω ότι ύπάρχει διάθεσις αποδόσεως τῶν μαρμάρων [εννοεί από βρετανικής πλευράς]. Πιθανόν όμως να γίνουν μερικά συζητήσεις, και επειδή νομίζω ότι τά νομικά έπιχειρήματα δέν εἶνε ισχυρά, τά δέ ήθικά δέν τά προσέχει ή έποχή μας, καλόν θα ἦτο αἱ συζητήσεις να στηριχθοῦν επί επιστημονικῆς βάσεως: τί θα ἦτο τό καλλίτερον διά τά ἴδια τά έργα, τήν καλλιτέραν διατήρησιν των και τήν πληρεστέραν μελέτην των υπό τῶν έπιστημόνων. Παρακαλῶ να μου επιτραπῆ να υποβάλω μίαν έντελῶς προσωπικήν μου γνώμην. Έάν ή συζήτησις διεξήγητο επί τῆς άνωτέρω βάσεως, θα ἦδυνάμεθα, βλέποντες τό θέμα άφ' ύψηλου, να υποχωρήσωμεν μέχρι μιᾶς προτάσεως τοιαύτης: Έπιστρεφόμενα εις Ελλάδα τά Έλγίνεια Μάρμαρα θα έξηκολούθουν να θεωρῶνται άγγλική ιδιοκτησία υπό τήν αἰγίδα τῆς Ουνέσκο. Ταῦτα ένούμενα μετά τῶν ιδικῶν μας γλυπτῶν του Παρθενώνος (τά όποια όπωςδῆποτε

θα εἶνε πάντοτε κτῆμα μας) θα έξετίθεντο εις ειδικόν Μουσείον Γλυπτῶν του Παρθενώνος, υπό κοινήν άγγλο-ελληνικήν διεύθυνσιν. Τό Μουσείο τοῦτο θα ἦτο μοναδικόν εις τόν κόσμον και ή συνύπαρξις τῶν έργων θα υπεβοήθη τά μέγιστα τήν μελέτην των». Ολοκληρώνοντας την παράθεση των ως άνω αποσπασμάτων κειμένων δεν μπορεί κανείς να μην υπογραμμίσει, εκτός από το ενδιαφέρον των απόψεων που ο Γιάννης Μηλιάδης διατυπώνει για τα διάφορα ζητήματα που προαναφέρθηκαν, τη γλαφυρότητα και τη ζωντάνια του γραπτού του λόγου ακόμη και σε «τυπικά» υπηρεσιακά έγγραφα.

Βιβλιογραφία

- Borrelli Vlad 2012: L. Borrelli Vlad "Gli Elgin Marbles e la cleaning controversy. Sessanta anni dopo", *Etica della conservazione e tutela del passato*, Viella, Roma, 111-127.
Brandi 1977: C. Brandi, "La pulitura dei dipinti in relazione alla patina, alle vernici e alle velature", *Teoria del restauro*, Einaudi, Torino, 89-97.
Brandi 1977a: C. Brandi, "Some factual observations about varnishes and glazes", *Teoria del restauro*, Einaudi, Torino, 99-121.
Μαλλούχου-Tufano 1994: Φ.Μαλλούχου-Tufano «Επεμβάσεις στον Οπισθόναο και στη δυτική ζωφόρο του Παρθενώνα τον 19ο και τον 20ο αιώνα», *Μελέτη Αποκαταστάσεως του Παρθενώνος*, τ. 3α, εκδ. ΕΣΜΑ, Αθήνα, 11-23.

Σημείωση

(*) Τα αποσπάσματα των κειμένων του Μηλιάδη, που παρατίθενται στο παρόν άρθρο, προέρχονται από υπηρεσιακά έγγραφα, που εντοπίστηκαν, στη διάρκεια παλαιότερης έρευνας της γράφουσας, στο Αρχείο της Υπηρεσίας Αναστηλώσεως Αρχαίων και Ιστορικών Μνημείων του τότε Υπουργείου Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων (γνωστό ως Αρχείο ΥΠΑΝ), το οποίο σήμερα φυλάσσεται στη Διεύθυνση Αναστηλώσεως του Υπουργείου Πολιτισμού. Στο άρθρο επίσης περιλαμβάνονται και φωτογραφίες από το Αρχείο Μηλιάδη, με ιδιόχειρες παρατηρήσεις του, που φυλάσσονται σήμερα στο Αρχείο της Επιτροπῆς Συντηρήσεως Μνημείων Ακροπόλεως (ΕΣΜΑ).